

Technologia i transnarodowy habitus. Komunikacja online w sieciach migracyjnych studentów zagranicznych

KAROLINA PODGÓRSKA¹

ORCID: [0000-0001-6048-9416](https://orcid.org/0000-0001-6048-9416)

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

Badania nad wykorzystaniem nowych technologii w procesach migracyjnych prowadzone są w różnych kontekstach, z perspektywy zarówno jednostkowego doświadczenia migranta, jak i z poziomu podmiotów zarządzających procesami migracyjnymi. Jednym z tych kontekstów jest komunikacja, która w sytuacji pozostawania w mobilności nabiera szczególnego znaczenia. Wykorzystanie technologii w komunikacji pełni wiele funkcji, szczególnie sprzyjać może podtrzymywaniu istniejących relacji z członkami zarówno społeczności pochodzenia, jak i społeczności osiedlenia, jak też wspierać powstawanie nowych powiązań, stając się elementem transnarodowego, migracyjnego habitusu. Celem artykułu jest przybliżenie problematyki wykorzystania technologii w komunikacji migrantów edukacyjnych (studentów zagranicznych) w kontekście funkcjonowania sieci społecznych, w których również w sferze wirtualnej można wyodrębnić słabe i silne więzi składające się na społeczny kapitał migracyjny. Przedstawione w artykule informacje odnoszą się do wyników badania ilościowego przeprowadzonego wśród ukraińskich studentów uczących się na uczelniach lubelskich, którego celem był opis wirtualnych sieci społecznych cudzoziemskiej młodzieży.

Słowa kluczowe: sieci migracyjne, wirtualne sieci społeczne, transnarodowy habitus, digital migration studies, nowe technologie w migracjach

Technology and Transnational Habitus. Online Communication in Migration Networks of Foreign Students

Research on the use of new technologies in migration processes (digital migration studies) has been conducted in various contexts. One of them is communication, which – for people in mobility – remains of particular importance. The use of technology in communication can supports establishing /

¹ Kontakt: karolina.podgorska@gmail.com

maintaining relationships with members of both the society of origin and the host society, becoming an element of the transnational migratory habitus. The aim of the article is to present the issues of using technology in migrant communication, taking into account the context of social migratory networks, in which, also in the virtual sphere, we can identify weak and strong ties (bridges and bonds) that constitute social migration capital. The information presented in the article refers to the results of the quantitative study carried out as part of own research in 2018 among Ukrainian students in Lublin.

Keywords: migration networks, virtual social networks, transnational habitus, digital migration studies, new technologies and migrations

1. Wprowadzenie

Komunikacja jest podstawowym procesem tworzącym relacje między jednostkami. W sytuacji rozłąki spowodowanej migracją nabiera ona szczególnego znaczenia – pełni zarówno funkcję podtrzymującą relacje „pozostawione”, jak i umożliwia nawiązywanie tych nowych, niezbędnych dla efektywnego działania w nowym miejscu życia. Wykorzystanie do komunikacji nowych technologii (ICT – Information and Communication Technologies) na ogół upraszcza, a czasami w ogóle umożliwia te działania, wnosząc jednocześnie dodatkowy wymiar natychmiastowości i dostępności w kontaktach, które stają się nieraz bardziej intensywne niż w sytuacji kontaktu tradycyjnego przed wyjazdem. Migracje studentów szczególnie łączą się z wykorzystaniem technologii – młodzi ludzie są oswojeni z ICT i wykorzystują je na co dzień niezależnie od miejsca, w którym się znajdują, jako pokolenie *digital natives* w naturalny sposób komunikując się online. Kontakty online umożliwiają podtrzymanie relacji z bliskimi pozostałymi w miejscu pochodzenia. Mogą też przyczyniać się do lepszej adaptacji migrantów w nowym środowisku – poprzez dostarczanie psychologicznego i emocjonalnego wsparcia (Biłas-Henne 2011) od bliskich „pozostawionych”, ale także nawiązywanie i realizację kontaktów z osobami nowo poznanymi już na miejscu. Wykorzystanie technologii w komunikacji sprzyjać może zatem tworzeniu/podtrzymywaniu relacji z członkami zarówno społeczności pochodzenia, jak i docelowej, wpływając na tworzenie wirtualnych sieci społecznych budujących kapitał społeczny migrantów. W tym kontekście umiejętność wykorzystania technologii może więc być traktowana jako element transnarodowego, migracyjnego habitusu (Grabowska 2015) młodzieży akademickiej.

Celem artykułu jest przybliżenie problematyki wykorzystania technologii w komunikacji migrantów w kontekście funkcjonowania sieci społecznych oraz refleksja nad zagadnieniem wytwarzania specyficznego, transnarodowego habitusu edukacyjnych „migrantów po(d)łączonych” (Diminescu 2008). Przedstawione w artykule wnioski odnoszą się do wyników badania ilościowego przeprowadzonego wśród ukraińskich studentów uczących się na uczelniach lubelskich, które przynieść miało odpowiedzi na podstawowe pytania o wielkość wirtualnych sieci, częstotliwość kontaktów i funkcje

komunikacji online w procesach mobilności studenckiej. Istnieje wiele analiz akademickich dotyczących tworzenia i funkcjonowania sieci społecznych w przypadku różnych typów migrantów, wydaje się jednak, że spojrzenie na tę kwestię z perspektywy wirtualizacji życia codziennego może być interesujące poznawczo, szczególnie w kontekście czasów, jakie nastąpiły już po wykonaniu badania (związanych z tzw. życiem codziennym w pandemii).

2. Technologia w życiu migrantów – konteksty badawcze

Jedną z podstawowych charakterystyk współczesnych procesów migracyjnych dotyczy nieuniknione wykorzystanie nowych technologii na różnych etapach mobilności. Badania na tym polu zwane *digital migration studies* (Leurs, Smets 2018) interdyscyplinarnie łączą trzy perspektywy: studia migracyjne, studia medioznawcze i komunikacyjne oraz badania nad technologiami. Istnieje kilka wymiarów, w jakich te analizy były i są prowadzone. Techniczne ujęcie problemu dotyczy badań nad sposobem wykorzystania różnych typów lub narzędzi ICT w mobilności, począwszy od opisu przewagi smartfonów nad „zwykłymi” telefonami komórkowymi aż po zalety cyfryzacji dostrzegalne na poziomie jednostki, np. w przypadku wykorzystania technologii do zabezpieczania dokumentów tożsamości na niepewny czas podróży (np. cyfrowe zdjęcia dyplomów ukończenia studiów). Tu znajdziemy rozważania dotyczące przydatności smartfonów w nawigacji podróży (BBC Media Action 2016) oraz aplikacji dedykowanych ludziom w mobilności (które rozwijane są zarówno poprzez organizacje międzynarodowe typu IOM czy UNHCR, jak i poprzez instytucje publiczne w poszczególnych państwach, sektor pozarządowy lub podmioty komercyjne). W przypadku badań analizujących raczej kontekst społeczny wykorzystania ICT w migracjach badacze skupiają się z kolei na ich roli dla budowania relacji personalnych w trakcie całego procesu migracyjnego. W aspekcie psychologicznym pisze się o tzw. „efekcie terapeutycznym” związanym szczególnie z obserwacją, iż na poziomie emocjonalnym ICT pomagają ograniczyć poczucie osamotnienia ludzi w mobilności (Holmes, Janson 2008). Warto jednak pamiętać o skali cyfrowego wykluczenia, które może mieć kilka wymiarów. Jednym z nich jest wiek użytkowników – o ile dla migrujących osób młodych używanie ICT jest codziennością (w poszczególnych grupach wiekowych różniąc się jedynie typem najpowszechniej stosowanych narzędzi), o tyle dla pozostających na miejscu starszych członków rodziny ta hipotetycznie dostępna na wyciągnięcie ręki swobodna komunikacja wciąż bywa nieoczywista lub podchodzą do niej nieufnie². W tym sensie można nawet mówić o opresyjności wykorzystania nowych technologii, jeśli brak ich użytkowania skutkuje wykluczeniem społecznym

² Przykładowo, wg raportu CBOS (Feliński 2019: 2) użytkownicy internetu w Polsce wśród starszych pokoleń (po 55. roku życia) stanowią: 56% dla grupy wiekowej 55–64 lata, 33% dla grupy 65–74 lata i 11% dla 75-latków i osób starszych.

w obszarze podtrzymywania czy budowania relacji. Ta opresyjność wyraźnie ukazuje się w dobie pandemii, gdy na ogół kontakt zapośredniczony stanowi jedyną formę, namiastkę relacji prywatnych i zawodowych. Innymi obszarami cyfrowego wykluczenia są konteksty geograficzne (brak swobodnego dostępu do internetu) oraz finansowe (brak środków na zakup sprzętu). Ten ostatni kontekst również jest obecny w mobilności studentów z tzw. Wschodu do Polski: wciąż zdarza się, że wyjazd na studia jest dla nich momentem cyfrowej emancypacji (Podgórska 2016). Wyjazdowi towarzyszy wyposażenie studenta przez rodzinę w tablet, smartfon lub laptop, które w czasie życia „przed mobilnością” nie były dostępne.

Próbując usystematyzować te różnorodne wymiary analiz Laura Candidatu, Koen Leurs i Sandra Ponzanesi (2019: 36) wskazują istnienie trzech perspektyw badawczych³ charakterystycznych dla *digital migration studies*, uwzględniających także ich historyczny rozwój. Jako pierwszy prezentują nurt tzw. *digital-media-centric study* – rozwijające się już w latach dziewięćdziesiątych XX w. badania – prowadzone przede wszystkim z wykorzystaniem analizy dyskursu – nad obecnością migrantów w cyberprzestrzeni, nad funkcjonującą w tym kontekście kulturą wirtualną i cyfrowymi wspólnotami. Drugi nurt dotyczy *non-digital-media-centric approach* i odnosi się do analiz skupiających się na zapośredniczonym cyfrowo codziennym życiu migrantów. To w tym ujęciu bada się praktyki codzienne „offline”, uwzględniające osadzenie w sferze wirtualnej. Cyfrowość nie jest więc tematem samym w sobie, ale odnosi się do szerszego kontekstu funkcjonowania jednostki na co dzień. Wreszcie, trzecia perspektywa, także historycznie najmłodsza, tzw. *digital-media-centric digital approach* dotyczy badań skoncentrowanych wokół cyfrowych śladów migrantów, do czego wykorzystywane są również cyfrowe metody badawcze. Uwzględniając powyższe rozróżnienie, prezentowane w dalszej części tekstu rozważania wpisują się w drugą perspektywę, określaną jako wrażliwą i ugruntowaną kontekstualnie, której wadą może być jednak nadmierna deskryptywność, wybiórczość i mała skala wnioskowania. Inną próbą konceptualizacji badań nad technologiami w migracjach jest propozycja tzw. zwrotu cyfrowego, w ramach którego dostrzega się ewolucję badań od tematyki narzędziowo-technicznej w życiu migrantów „po(d)łączonych” w stronę analizy tzw. *digital migration* czego przykładem może być koncepcja *techno-borderscapes* (Godin, Dona 2020), ale także pojawiające się w dobie pandemii zjawisko międzynarodowej wirtualnej (w sensie fizycznej niemobilności) edukacyjnej mobilności studenckiej (Krzaklewska, Şenyuva 2020).

W analizach roli technologii w procesach migracyjnych można na ICT spojrzeć z punktu widzenia samego migranta, oddolnie, z perspektywy jednostkowego bądź grupowego doświadczenia. W tym kontekście technologie przynoszą ze sobą wolność i elastyczność, wyposażając współczesnych migrantów w możliwości i narzędzia, jakich nie mieli jeszcze kilkadziesiąt czy kilkanaście lat temu ich poprzednicy. Migranci

³ Nazywanych w tekście oryginalnym paradygmatami, co – pomimo uwzględnienia przez autorów różnorodnych przynależnych im teorii i metodologii – wydaje się określeniem zbyt szerokim.

dzięki np. aplikacjom instalowanym w swoich telefonach mogą się sprawniej poruszać, radząc sobie lepiej z przeszkodami na migracyjnej ścieżce (nawigacja, kanały komunikacji *instant*), otrzymywać niezależne informacje z autonomicznych źródeł i zachowywać kontakt z bliskimi, zaś u celu podróży włączać się w wirtualną sieć realizującą ich różne potrzeby, od prywatnych kontaktów przez zawodowe wsparcie aż po polityczne wyłanianie się grupy na bazie cyfrowych diaspor (Brinkerhoff 2009, Kaufmann 2018, Witteborn 2015). W tym kontekście mówi się o ICT jako narzędziach wspierających sprawczość migrantów (opisując ten proces terminami takimi jak *empowerment, agency, voice, visibility, recognition, perceptibility*). Z drugiej jednak strony technologie działają także w służbie podmiotów zarządzających migracją: państw oraz instytucji międzynarodowych. I w tym kontekście często mówi się o kontrolującej funkcji ICT. Systemy biometryczne, interoperacyjne bazy danych (konstruowane na poziomie ponadnarodowym, np. państw obszaru Schengen) osób przekraczających granice, aplikacje do śledzenia ruchu granicznego wspierają te podmioty w coraz sprawniejszym zarządzaniu ruchami migracyjnymi. W jego pozytywnym aspekcie ICT wpływać mogą na ograniczenie imigracji nielegalnej i szybsze wykrywanie nadużyć – w negatywnym: skala kontroli osób znajdujących się w mobilności jest bardzo szeroka (zbierane są odciski palców, dłoni, zdjęcia rysów twarzy, a nawet profile DNA) co prowokuje mnożenie się tematów wymagających refleksji, jak np. ochrona cyfrowych danych migrantów⁴.

Wydaje się jednak, że jednym z najistotniejszych i najciekawszych – a także najbardziej podstawowym – aspektem wykorzystania nowych technologii w migracjach jest ich rola w komunikacji zarówno pomiędzy samymi migrantami, jak też migrantami i osobami pozostającym „na miejscu”. W latach dziewięćdziesiątych XX w. w nurcie badań nad transnarodowością do literatury wprowadzono określenie *twofold presence* (Glick Schiller i in. 1992) – dotyczące podwójnej, jednoczesnej obecności „tu i tam”, stałego połączenia na styku dwóch rzeczywistości. Dwadzieścia lat później Mirca Madianou i Daniel Miller (2012: 170–172) piszą o wyłaniającym się środowisku możliwości komunikacyjnych, nazywając ten *modus operandi* „polimediami”. Wykorzystanie przez migrantów ICT w komunikacji stanowi jeden z wymiarów szerzej rozumianych *digital practices* w procesach migracyjnych.

3. Transnarodowy habitus i nowe technologie

Analizowanie roli nowych technologii w procesach migracyjnych zasadza się na wspomnianej teorii transnarodowej, uwypuklającej rolę powiązań, sieci i praktyk tworzonych w przestrzeni „pomiędzy” miejscami, które łączy mobilność jednostki (Glick Schiller i in. 1995). Dekadę temu Steven Vertovec pisał o roli tanich połączeń

⁴ Więcej na ten temat przeczytać można np. w raporcie European Union Agency for Fundamental Rights (2018).

telefonicznych jako społecznego spoiwa transnarodowości, analizując rozwój telefonii GSM w różnych miejscach na świecie i ich znaczenie dla podtrzymywania – zwłaszcza rodzinnych – sieci społecznych, stanowiących emanację tzw. transnarodowości linearnej, czyli opierającej się na emocjonalnych więziach z osobami, które pozostają w miejscu pochodzenia (Vertovec 2012: 20). Vertovec pisał jednak także, że:

Technologie informacyjne i komunikacyjne odgrywają również znaczącą rolę w innych kluczowych imigranckich formacjach transnarodowych, takich jak partie i ruchy polityczne, programy i polityka prowadzona poza granicami kraju, a ukierunkowane na ojczyznę, diasporyczny marketing i praktyki biznesowe, aktywność związana z wysyłaniem pieniędzy i stowarzyszenia działające na rzecz miejsc pochodzenia (Vertovec 2012: 177).

Badacze, analizując kontekst transnarodowy, pochyłali się także nad ich podmiotem, czyli osobą transmigranta, zastanawiając się kim jest i jakie cechy mogą go opisywać. Zwracano uwagę, że jest to jednostka, która w jakiś szczególny sposób dotyka przestrzeni transnarodowej, dla której działania tam prowadzone są kluczowym obszarem życia, która czynnie, świadomie i aktywnie realizuje tzw. praktyki transnarodowe – warto bowiem pamiętać, że niektórzy migranci po osiedleniu się w nowym miejscu celowo nie utrzymują relacji z ojczyzną lub są one sporadyczne i w tym sensie ich funkcjonowanie nie ma charakteru transnarodowego (Castles, Miller 2011: 53). Jeśli jednak ma, technologie są tymi narzędziami, które takie praktyki ułatwiają lub nieraz po prostu umożliwiają.

Transnarodowość mówi więc o istnieniu pewnej specjalnej przestrzeni społecznej: mentalnej oraz wirtualnej, zakorzenionej w dwóch, najczęściej różnych, porządkach społecznych, w której realizowane są codzienne działania. O takiej przestrzeni można mówić w znaczeniu bourdieuskiego pola, a stąd blisko do określenia pewnych przedmiotów transmigrantów, funkcjonujących w tej podwójności jako transnarodowego habitusu, czyli „zestawu dualistycznych dyspozycji”, podwójnej orientacji (Guarnizo, 1997: 311). Jak pisze Louis Eduardo Guarnizo, transmigranci rozwijają „multiplikowane tożsamości zakorzenione w obu krajach – powstają w ten sposób zestawy praktyk, które wydają się nielogiczne z perspektywy pojedynczego państwa narodowego” (Guarnizo 1997, cyt. za: Izabela Grabowska: 2015: 135). Według Michaeli Nedelcu (2012) tak rozumiany transnarodowy habitus jest wytwarzany szczególnie dzięki wykorzystaniu nowych technologii, budując pomost między *homo mobilis* i *homo numericus* (Grabowska 2015: 1414). Wydaje się, że migranci transnarodowi różnią się między sobą „kształtem” habitusów. Z drugiej strony, istnieją pewne wspólne płaszczyzny ich analizy w szerszych ujęciach, np. dla konkretnego typu migrantów, na przykład czym innym będzie transnarodowość w przypadku migracji stałych, a czym innym w przypadku migracji tymczasowych, inne też praktyki realizować będą migranci ekonomiczni a inne edukacyjni. Zestaw podobieństw i różnic dostrzegalny jest także na poziomie wykorzystania technologii.

4. Sieci migracyjne jako sieci społeczne

Sieci społeczne definiowane są jako „ustrukturyzowany zbiór powiązań społecznych między jednostkami” (Gurak, Caces 1992: 152). Sieć migracyjna to „zbiór powiązań łączących migrantów, byłych migrantów i nie-migrantów w kraju pochodzenia i krajach docelowych za pomocą więzi społecznych” (Faist 1997: 193). Członkowie sieci posiadają – oraz wytwarzają w ramach sieci społecznych – kapitał społeczny, który z kolei określa się jako zasoby materialne, symboliczne lub emocjonalne (Lin 2002). Migracyjny kapitał społeczny oznacza pewne środki pomocne w osiągnięciu celów migracyjnych. Składa się on z zasobów ułatwiających migrację oraz powiązań z posiadaczami tych zasobów (Górny, Stola 2001: 166). W przypadku migracji sieci pełnią kilka istotnych funkcji, m.in.: ograniczają różnego rodzaju koszty wynikające z mobilności, tworzą „parasol ochronny” w społeczeństwie docelowym i pozwalają zachować związki ze społeczeństwem pochodzenia, wpływają na wybór miejsca docelowego migracji i generalnie służą jako kanały przepływu komunikacji, informacji i innych zasobów, kształtując w ten sposób również skalę migracji (Gurak, Caces 1992: 143).

Analiza sieci społecznych może zachodzić w ramach różnych perspektyw badawczych⁵. W klasycznym ujęciu, w którym badana jest struktura i siła więzi tworzących sieć, wyróżnia się dwa podstawowe rodzaje więzi: silne (*bonds* – spajające) i słabe (*bridges* – łączące). Więzi silne są intensywne, bliskie, wzajemne i trwałe, podczas gdy więzi słabe są właściwe w przypadku relacji cechujących się mniejszym zaangażowaniem podmiotów, luźniejsze i mniej obligujące do wzajemności (Granovetter 1973). W zależności od tego, które więzi odgrywają ważniejszą rolę, tworzony przez nie kapitał społeczny może być rozwijany albo w ramach wąskiej, silnie związanej grupy, albo też szerokiej, luźniejszej i zróżnicowanej wewnętrznie sieci (Putnam 2008: 40–41). W przypadku sieci migracyjnych szczególnie widoczna jest kontekstualność kapitału społecznego – uwypuklanie w sieciach danego typu więzi zależy od potrzeb i okoliczności, w jakich znajdują się migranci (Grabowska 2015: 138). Im większe jednak zróżnicowanie sieci, tym silniejszy „efekt sieciowy” rozprzestrzeniania się relacji i docierania do szerokiego *spectrum* zasobów (Kindler, Wójcikowska-Baniak 2018: 21). Więzi spajające podtrzymują pewne formy wzajemności i mobilizują solidarność, zaś więzi łączące pozwalają na wykorzystywanie zasobów zewnętrznych i rozprzestrzenianie informacji (Putnam 2008: 40–41). Jak obrazowo pisze Robert Putnam, „spajający kapitał społeczny tworzy pewnego rodzaju socjologiczny superklej, natomiast łączący kapitał społeczny zapewnia socjologiczne smarowidło” (Putnam 2008: 41).

Szczególną i szeroko analizowaną rolę w funkcjonowaniu sieci pełnić mogą słabe więzi, szczególnie że „są użyteczne w dostarczaniu informacji i otwieraniu możliwości

⁵ Poza tzw. *Social Network Analysis* – SNA, wyróżnić można *network exchange theory* (NET), *the theory of the network society* (TNS), *actor-network theory* (ANT) oraz *new science of networks* (NSN). Charakterystykę porównawczą tych perspektyw znaleźć można w książce Krzysztofa Pietrowicza, *Podejścia sieciowe w socjologii* (2016).

niskim kosztem” (Castells 2007: 364). Na zbyt łatwe przypisywanie więziom pomostowym kluczowej roli zwracał jednak uwagę sam Mark Granovetter już kilka lat po publikacji tekstu o „sile słabych więzi” (Granovetter 1993). Nie zmienia to faktu, że z czasem wspólnoty powstałe na bazie takich więzi mogą jednak wytworzyć wewnętrzną siłę, stając się ważnym źródłem potwierdzania tożsamości, przynależności i wsparcia. Ta „siła słabych więzi” nabiera szczególnego znaczenia w procesach migracyjnych, nie musi jednak oznaczać jednoczesnego osłabienia więzi silnych. Miejscem, w którym mogą one szczególnie zaistnieć – często ze zintensyfikowaną siłą – jest właśnie przestrzeń wirtualna, wykorzystująca narzędzia bliskiej, synchronicznej komunikacji dostępnej dwadzieścia cztery godziny na dobę. Wybór konkretnych narzędzi zależy od szeregu czynników, między innymi stopnia zażyłości danej relacji (Madianou, Miller 2012).

Wśród opinii na temat wykorzystania internetu w komunikacji i budowaniu relacji często spotkać można krytykę, wskazującą, że wirtualne wspólnoty odzierają relacje międzyludzkie z bliskości, lub tworzą relacje pozorne i łatwe, które nie zapewniają uczestniczącym w nich jednostkom potrzebnego komfortu psychicznego. Wspólnoty wirtualne nie są jednak przeciwieństwem wspólnot fizycznych (rozumianych jako wyodrębnione na pewnym terytorium, oparte na przestrzennej przynależności). Są natomiast czymś zupełnie innym, swoistym. Funkcjonuje pojęcie tzw. wspólnoty osobistej definiowanej jako „indywidualna społeczna sieć nieformalnych więzi międzyosobowych, obejmująca pół tuzina bliskich do setek słabszych więzi. [...] zarówno wspólnoty grupowe (*group communities*), jak i wspólnoty osobiste działają w równym stopniu *on-line*, jak *off-line*” (Castells 2007: 364). Ta uwaga ma szczególne znaczenie w sytuacji migracyjnej, gdy bezpośredni kontakt fizyczny nie jest możliwy lub jest utrudniony ze względów technicznych (np. słaba znajomość języka). Wspólnota wirtualna staje się zatem obszarem „dziania się” prawdziwych i głębokich relacji.

Ważnym zagadnieniem w kontekście wirtualizacji sieci migracyjnych jest również ich rola w procesach adaptacyjnych migrantów. Przykładowo, Stephen M. Croucher proponuje ramy teoretyczne dla badań wpływu użytkowania sieci społecznościowych na adaptację kulturową migrantów jako specyficznego pola konstruowania sieci społecznych. Analizy te mogą odbywać się w ramach dwóch założeń: 1) w procesie adaptacji kulturowej użycie sieci społecznościowych wpływa na relacje imigrantów z kulturą państwa docelowego; 2) w procesie adaptacji kulturowej użycie sieci społecznościowych wpływa na komunikację wewnątrzgrupową (w grupie imigranckiej) (Croucher 2011: 261–262). Wyniki prowadzonych badań są jednak niejednoznaczne. Z kolei Prue Holmes i Annick Janson podkreślają, że nowe technologie pomagają ograniczyć poczucie oddalenia i osamotnienia (Holmes, Janson 2008). Także Guo-Ming Chen stawia tezę, że społeczne interakcje realizowane za pośrednictwem nowych mediów przez imigrantów mogą być kluczowym elementem determinującym możliwość dostosowania się do nowej sytuacji życiowej w kraju przyjmującym (Chen 2012: 6).

i sposobami korzystania przez nich z internetu wynika, że o ile internet świetnie się sprawdza jako facylitator kontaktów na rynku pracy czy spraw logistycznych, dotyczących pobytu w nowym miejscu, o tyle w sferze adaptacji kulturowej, społecznej czy politycznej nie odgrywa kluczowej roli, a wręcz przeciwnie – „przybliża” przybyszów do ich pierwotnej ojczyzny (Łukasiewicz 2010). Paula Pustułka na podstawie badań polskich migrantów poakcesyjnych tworzy matrycę sposobów wykorzystywania ICT podczas migracji, w której podstawowymi zmiennymi są tzw. umiejętności komputerowe (*digital literacy*) oraz motywacja do podejmowania takich form komunikacji. Autorka podkreśla jednocześnie, że migracja nie zawsze idzie w parze z intensywnym wykorzystaniem nowych technologii, nie jest także oczywistością dla wszystkich grup społecznych i niekoniecznie gwarantuje wypełnienie deficytu bliskości w istniejących wcześniej więziach społecznych (Pustułka 2015).

Kontekst migracji edukacyjnych może być specyficzny dla tych rozważań ze względu na wysoki poziom kompetencji cyfrowych studentów. Simon Collin i Thierry Karsenti (2012) piszą o roli nowych technologii w integracji studentów zagranicznych, odwołując się do koncepcji tzw. integracji akademickiej i społecznej, czyli szczególnego rodzaju procesu właściwego tej grupie migrantów. Prowadzić on ma do pełnego uczestnictwa w systemie akademickim poprzez rozwijanie i ciągłe negocjowanie relacji formalnych i nieformalnych typowych dla danego środowiska. Zeynep Cemalcilar, Toni Falbo i Laury M. Stapleton (2005: 103) twierdzą, że utrzymywanie przez studentów zagranicznych stałych kontaktów zapośredniczonych przez nowe technologie wywiera pozytywny efekt z jednej strony na podtrzymywanie przez przebywające na imigracji jednostki swojej pierwotnej tożsamości, a z drugiej na dostrzeganie dostępnego społecznego wsparcia, co razem wpływa na lepszą adaptację do nowej kultury – nawet jeśli w przypadku studentów zagranicznych w związku z tymczasowością pobytu ta adaptacja nierzadko ma charakter autoteliczny (Nowicka 1993: 29) czy nawet epizodyczny (choć adaptacja może mieć jednak nieco inny wymiar dla studentów posiadających polskie korzenie).

W przypadku studentów zagranicznych oprócz więzi rodzinnych, z pewnością należących do typu więzi spajających, można wyodrębnić kilka innych kręgów relacji, odgrywających niebagatelną rolę w funkcjonowaniu i adaptacji w nowym środowisku. Ewa Nowicka, rozważając przypadek obecności studentów zagranicznych na polskich uczelniach, już wiele lat temu identyfikowała te kręgi, umieszczając je w szerokim kontekście poczucia swojskości i obcości. Zaproponowany opis wydaje się uniwersalny, nawet w czasach zapośredniczonej technologicznie komunikacji. Według Nowickiej najbliższy dla tych obcokrajowców krąg to osoby studiujące w tym samym miejscu i pochodzące z tego samego państwa. Drugi, szerszy krąg stanowią inni studenci zagraniczni, ale z bliskiego obszaru kulturowego. Kolejny krąg to ogół studentów zagranicznych. Wreszcie: zbiorowość polskich studentów – grupa bardzo zróżnicowana, ale też charakteryzowana dużą intensywnością wzajemnych kontaktów. Funkcjonują także inne kręgi, dające studentom cudzoziemcom, jak zauważa Nowicka, „oparcie

i identyfikację” – np. znajomi, którzy znajdują się w podobnej, migracyjnej sytuacji, ale w innym państwie docelowym, tworząc jednak wirtualną wspólnotę doświadczeń (Nowicka 1983: 22–23). Zofia Kawczyńska-Butrym zauważa również, że ważnym dla procesu tworzenia relacji jest krąg mieszkańców miasta, w którym odbywają się studia (Kawczyńska-Butrym 2014: 12).

Próba syntezy i systematyzacji powyższych kręgów i więzi w kontekście transnarodowym i z uwzględnieniem możliwości komunikacji zdalnej prowadzi do ramowej kategoryzacji. Poziomy komunikacji studentów zagranicznych kształtują się następująco: 1) narodowy/lokalny (komunikacja z Polakami, ale także swego rodzaju globalizacja – komunikacja ze studentami zagranicznymi innych narodowości, tworzącymi w danym ośrodku akademickim „wspólnotę interesów studenckich”); 2) transnarodowy (komunikacja ponad granicami z osobami żyjącymi w państwach pochodzenia migrantów, ale również poszukiwanie kontaktów w ramach diaspor); 3) międzynarodowy (komunikacja globalna, poza powyższymi dwoma aspektami – np. znajomi na całym świecie).

5. Metodologia badania

Badanie przeprowadzone zostało wiosną 2018 r. Wzięły w nim udział 183 osoby, z czego na pytanie kontrolne („Czy używasz ICT do komunikacji?”) twierdząco odpowiedziało 175 osób i ich odpowiedzi poddawane były dalszej analizie. Respondentami byli studenci (w 60% studentki) uczelni lubelskich pochodzący z Ukrainy (jest to najliczniej reprezentowana grupa studentów zagranicznych w Lublinie)⁶, studiujący na sześciu uczelniach wyższych w Lublinie, przebywający w Polsce co najmniej pół roku (w większości byli to studenci mieszkający w Polsce od roku do pięciu lat, najczęściej studenci studiów licencjackich, sporo było także studentów tzw. roku zeroowego). Najmłodszy respondenci mieli 17 lat (na Ukrainie wcześniej niż w Polsce kończy

---

⁶ Lublin jest głównym ośrodkiem akademickim w regionie. Według danych GUS w roku akademickim 2017/2018 studiowało tu 63 924 studentów, co stanowiło 89,3% wszystkich studiujących w województwie lubelskim. Na terenie Lublina znajduje się dziewięć uczelni wyższych, w tym pięć publicznych (przy czym Katolicki Uniwersytet Lubelski jako tzw. „kościelna szkoła wyższa” posiada znaczącą autonomię) i cztery prywatne. W roku akademickim 2017/2018 w 9 uczelniach Lublina oraz pozostałych ośmiu w województwie lubelskim uczyło się 6 922 cudzoziemców. Studenci zagraniczni stają się coraz większą grupą studiujących w regionie (tzw. wskaźnik umiędzynarodowienia, czyli udziału studentów zagranicznych w ogólnej liczbie studentów dla całego województwa, w roku akademickim 2017/2018 wyniósł 9,7%, a w 2016/2017 – 9,4 %). W województwie lubelskim studiuja głównie studenci zza wschodniej granicy, posiadający częstość tzw. polskie korzenie – a studenci z Ukrainy stanowią aż 62,8% wszystkich studiujących tu cudzoziemców, czyli 4 347 osób (Dymek 2018). W tym kontekście mówi się także o zjawisku tzw. ukrainizacji uczelni (nie tylko lubelskich – wysokie wskaźniki obecności studentów ukraińskich są charakterystyczne także dla innych uczelni tzw. ściany wschodniej, ale również dla miast takich jak Kraków, Warszawa, Łódź czy Wrocław). Procesy umiędzynarodawiania uczelni zakładają dążenie do modelu wielokulturowego, a więc takiego, w którym na danej uczelni reprezentowanych jest jak najwięcej narodowości.

się edukację na poziomie średnim), najstarsi 24 lata (średnia wieku to 19,6 lat). Studenci otrzymywali do wypełnienia papierową ankietę, do wyboru w dwóch tożsamyach wersjach językowych: polskiej lub ukraińskiej. Co do zasady ankietę przeprowadzana była w trybie audytoryjnym (w grupach i na kierunkach studiów, gdzie obecność Ukraińców jest wysoka), w drugiej kolejności poszukiwano respondentów metodą kuli śnieżnej. Dane poddano analizie statystycznej.

Wybrane pytania w kwestionariuszu odnosiły się do sześciu kategorii osób, z którymi respondenci mogą utrzymywać (lub nie utrzymują) relacje: rodzina pozostała na Ukrainie, znajomi z Ukrainy pozostali w kraju, znajomi z Ukrainy także studiujący w Polsce, studenci polscy, inni mieszkańcy Polski (głównie Polacy), znajomi studenci ze środowiska międzynarodowego (inni niż Ukraińcy i Polacy). Poczyniono założenie, że poszczególne kategorie przynależą do określonego typu więzi, za czynnik wyróżniający więzi spajające (*bonding*) przyjmując pokrewieństwo lub bliskość kulturową i językową (określające dystans kulturowy). W badaniu reprezentowane były one przez trzy pierwsze wyżej wymienione grupy. Trzy kolejne kategorie osób (studenci polscy, inni mieszkańcy Polski – głównie Polacy, znajomi studenci ze środowiska międzynarodowego inni niż Ukraińcy i Polacy) reprezentowały więzi pomostowe (*bridges*) – słabsze, łączące osoby z bardziej zróżnicowanych środowisk⁷. Kategoryzacja więzi w obrębie sieci i wyodrębnianie ich granic stanowią duże wyzwanie badawcze, co odróżnia podejście sieciowe od klasycznej dla socjologii perspektywy grupowej (Pietrowicz 2016: 105).

6. Wirtualne sieci społeczne – wielkość, częstotliwość kontaktów, narzędzia

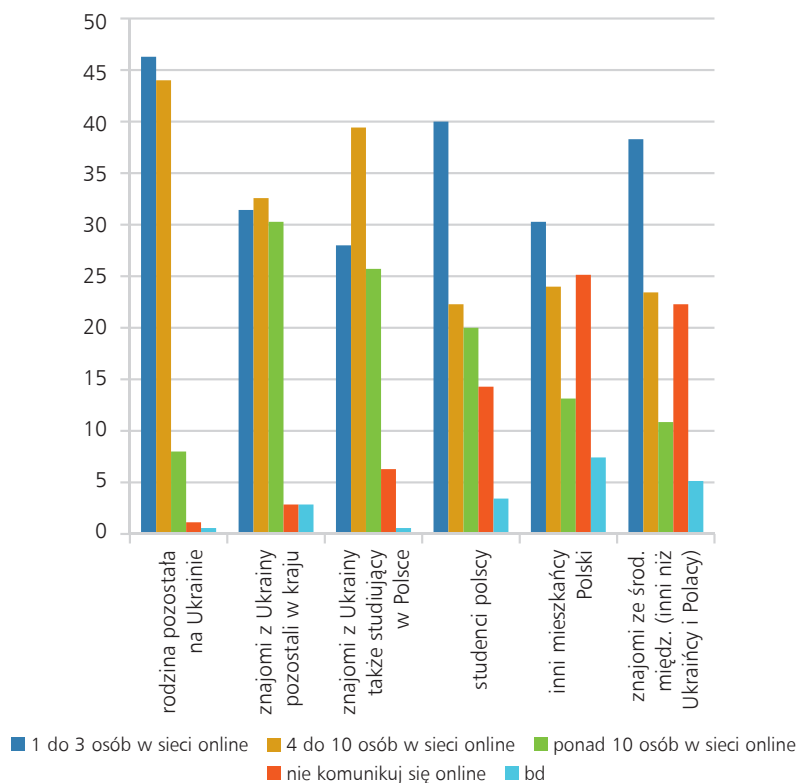
W każdej z proponowanych grup badani studenci wskazywali, z jak wieloma osobami, należącymi do danej grupy, kontaktują się online. Liczba osób, które znajdują się w rodzinnej sieci kontaktów online, najczęściej zamyka się w granicach od 1 do 10 osób (ponad 90% wszystkich odpowiedzi). W kategorii znajomych pozostałych na Ukrainie, sieci komunikacji online są dość różnorodne liczebnie, zaś w grupie znajomych z Ukrainy, studiujących w Polsce, dominuje średnia liczba powiązań. Inaczej wygląda komunikacja online ze studentami polskimi – tu przeważała mała liczba kontaktów (1–3 osoby). Ponad 14% badanych przyznało, że ogólnie nie komunikuje się online z tą grupą osób, podobnie deklarowała ponad jedna czwarta badanych w stosunku do „innych mieszkańców Polski”. Komunikacja online z osobami należącymi do pozostałych grup (przypisanych do kategorii słabych powiązań) dotyczy w większości małej liczby relacji. Brak komunikacji online w poszczególnych kategoriach nie musi

⁷ Taka propozycja kategoryzacji więzi w sieciach nie uwzględnia jednak głębszej specyfiki relacji, gdzie można by wyodrębnić jako przynależnych do więzi silnych np. partnerów/partnerki migrantów (nawet, jeśli byłoby kulturowo „odlegli”).

oczywiście oznaczać braku posiadania takich kontaktów w swoich szerzej rozumianych sieciach. Mogą to być bowiem kontakty tradycyjne, np. w przypadku znajomych ze środowiska międzynarodowego – relacje zawierane w akademikach czy na różnych spotkaniach tradycyjnych.

Wykres 1.

Procentowy rozkład liczby więzi w ramach poszczególnych kategorii tworzących sieci społeczne, których studenci ukraińscy wykorzystują komunikację online.

Źródło: badania własne.

Sieci online tworzone z osobami spokrewnionymi lub bliskimi kulturowo/językowo są zróżnicowane liczebnie, choć dominuje średnia liczba powiązań (od 4 do 10 osób „do kontaktu”). Natomiast sieci kontaktów online z osobami polskiej lub innej niż polska i ukraińska narodowości są mniej liczne – dominują tu kontakty z maksymalnie trzema aktorami, co wskazywałoby na niewielką rolę technologii w budowaniu nowych, rozległych sieci społecznych w miejscu studiowania.

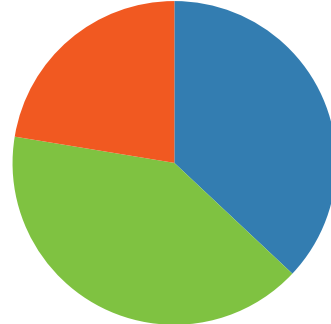
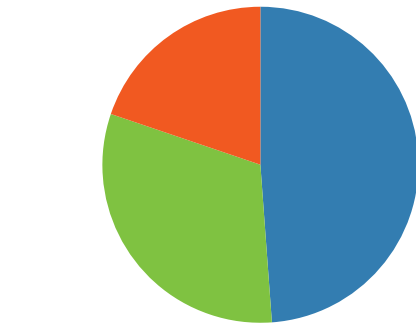
18 Częstotliwość kontaktów online w ramach poszczególnych kategorii jest dość zróżnicowana. Najbardziej intensywne kontakty online charakteryzuje kategorię

Wykres 2.

Wielkość sieci online studentów ukraińskich z osobami spokrewnionymi oraz bliskimi kulturowo/językowo vs. wielkość tych sieci z osobami innej narodowości

liczba osób w sieciach online studentów ukraińskich w przypadku relacji opartych na bliskości kulturowej, językowej i pokrewieństwie

liczba osób w sieciach online studentów ukraińskich w przypadku relacji z Polakami i osobami innych niż polska i ukraińska narodowości

■ 1 do 3 osób w sieci online
 ■ 4 do 10 osób w sieci online
 ■ ponad 10 osób w sieci online

■ 1 do 3 osób w sieci online
 ■ 4 do 10 osób w sieci online
 ■ ponad 10 osób w sieci online

Źródło: badania własne.

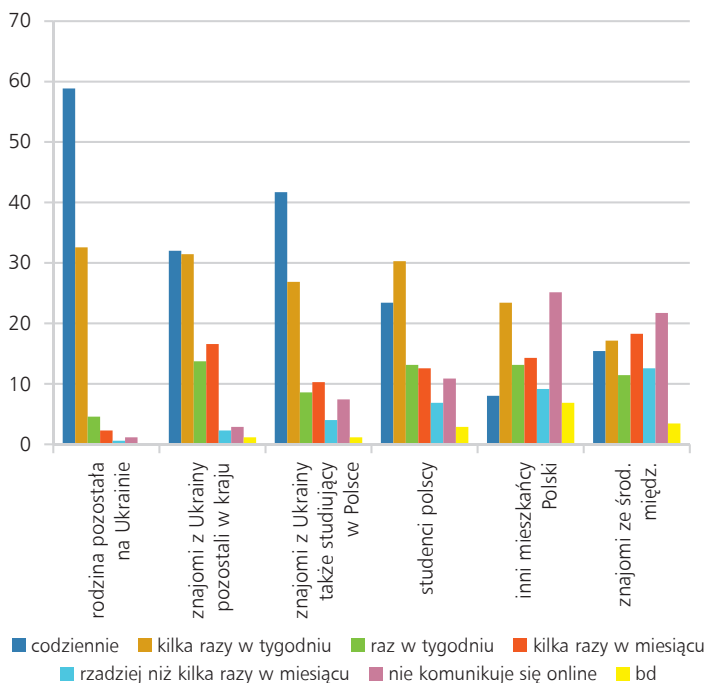
„rodzina pozostała na Ukrainie”. W tym przypadku prawie 59% badanych wskazało, że codziennie komunikuje się z tymi osobami, a ponad 32% wybrało opcję „kilka razy w tygodniu”. Poza względami emocjonalnymi, trzeba pamiętać, że studenci ze Wschodu studiujący w Polsce charakteryzują się często młodym wiekiem – ponieważ wcześniej niż ma to miejsce w polskim systemie edukacyjnym kończy się nauka w szkole średniej. Prawdopodobnie więc i ich rodzice są stosunkowo młodzi (40–50 lat), co stwarza dużą szansę, że będą technologicznie aktywni.

Wysoki wskaźnik najintensywniejszych (codziennych kontaktów) występuje także w kategorii „znajomi z Ukrainy także studiujący w Polsce”. Interesująco wygląda rozkład odpowiedzi dla kategorii „inni mieszkańcy Polski” – podobny procent respondentów wskazał odpowiedzi dość odległe deklarując, że albo nie kontaktują się wcale wirtualnie z tą grupą, albo komunikują się tak kilka razy w tygodniu. Respondenci wskazują też na dość intensywny kontakt online ze studentami polskimi. Ze studentami ze środowiska międzynarodowego respondenci utrzymują mniej intensywne kontakty online (spójnie z 22% wskaźnikiem deklaracji, że nie utrzymują kontaktów online z tą grupą).

W badaniu pytano także o dalsze plany migracyjne respondentów. Zestawienie tego wątku z częstotliwością komunikacji online w sieciach tworzonych w ramach więzi określonych w badaniu jako *bonding ties* wskazuje, że studenci, którzy

Wykres 3.

Częstotliwość kontaktów online w ramach poszczególnych kategorii tworzących sieci społeczne studentów ukraińskich w Lublinie (w procentach).

Źródło: badania własne.

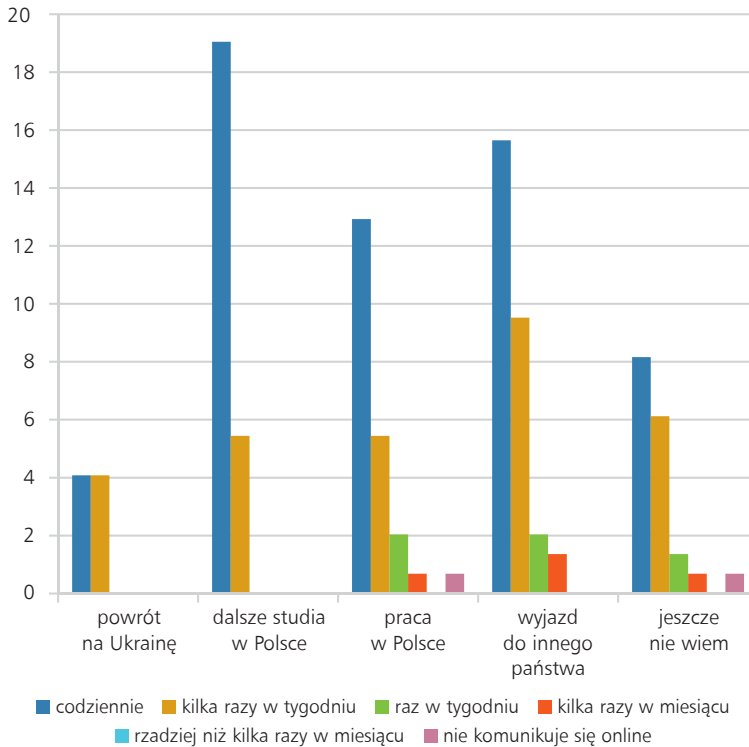
intensywniej komunikują się online z osobami spokrewnionymi, częściej deklarują chęć pozostania na imigracji (na studiach lub w pracy) lub dalszej migracji (do innego państwa). Podobne wskazanie odnotowano w przypadku komunikacji online ze znajomymi Ukraińcami, przy czym wśród najintensywniej komunikujących się online studentów z obu tych grup (studenci ukraińscy w Polsce, ukraińscy znajomi na Ukrainie) dominują plany zmiany kraju pobytu na inny niż Polska czy Ukraina.

Badani studenci zagraniczni wykorzystują różne narzędzia do komunikacji online⁸. Zdecydowanie przeważają sieci społecznościowe. Jediną grupą, z którą komunikacja

⁸ W kwestionariuszu, jaki wypełniali respondenci, znalazły się pytania o konkretne, popularne narzędzia służące do komunikacji online: e-mail, Skype (lub inną formę wideokonferencji z wybraną osobą), komunikator internetowy (np. WhatsApp, Instant Messenger), portale społecznościowe (Facebook lub rosyjskojęzyczny VKontakte), fora internetowe. Każde z tych narzędzi można opisać jako służące zarówno komunikacji dwustronnej, jak i wielostronnej (np. zakładanie grup konwersacyjnych w ramach komunikatorów internetowych), i większość z nich opiera się na komunikacji synchronicznej (poza e-mailami i aktywnością na forach internetowych, które co do zasady klasyfikowane są jako komunikacja asynchroniczna). Dla porównania, nieco inny podział narzędzi został zastosowany w projekcie THEMIS, w którym badano użycie mediów online w państwie pochodzenia wśród nie-migrantów komunikujących się z osobami, które wyjechały. Zob. szerzej: Dekker, Engbersen, Faber 2016.

Wykres 4.

Zestawienie odpowiedzi dotyczących deklarowanych planów respondentów i częstotliwości wykorzystania komunikacji online z rodziną.

Źródło: badania własne.

online nie jest w ten sposób zdominowana, jest rodzina pozostała na Ukrainie – w tym przypadku najczęstsza jest komunikacja za pośrednictwem Skype’a lub innych form wideokonferencji (a więc synchroniczna, dająca poczucie bycia „tu” i „tam” jednocześnie, często dwustronna, bardziej zindywidualizowana niż angażujące większe liczby kontaktów portale społecznościowe czy np. fora). W przypadku portali społecznościowych największy odsetek korzystających z tego typu kanałów komunikacji widoczny jest w grupie „znajomi z Ukrainy także studiujący w Polsce” (85%) oraz „znajomi z Ukrainy pozostali w kraju” (81%), czyli wśród równoletków (z wewnętrznym zróżnicowaniem na użytkowników Facebooka wykorzystywanego do komunikacji online w „ramach” terytorium Polski i rosyjskojęzycznego VKontakte⁹). E-mail jako

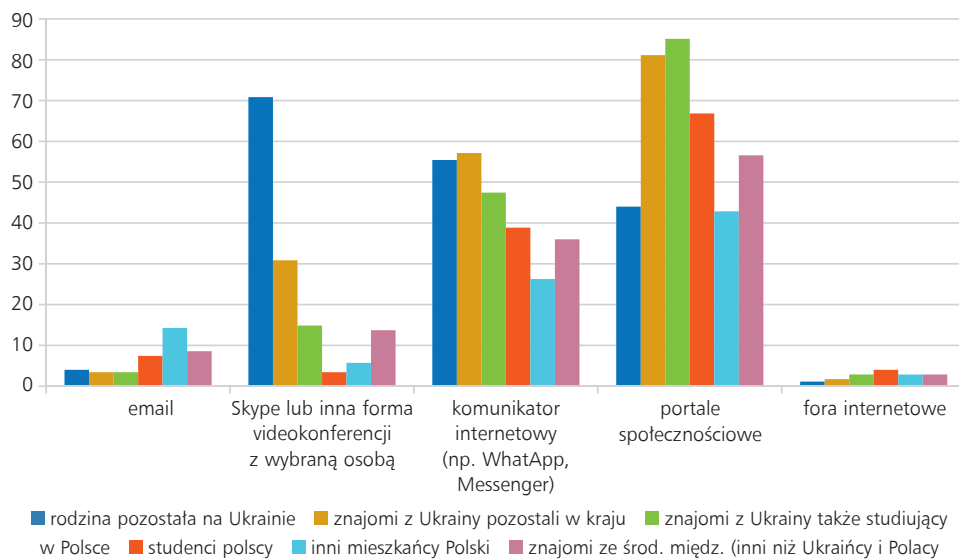
⁹ O ile zróżnicowanie narzędzi do kontaktów z różniącymi się kulturowo grupami znajomych wydaje się stale obecną tendencją, o tyle rodzaj wykorzystywanych narzędzi zmienia się. Jest to przypadek serwisu VKontakte, którego popularność wśród studentów w ostatnim czasie zdecydowanie zmalała. Pojawiło się natomiast nowe narzędzie: Telegram Messenger – już nie sieć społecznościowa, ale dobrze chroniący dane osobowe i prywatność w sieci komunikator.

narzędzie komunikacji online (asynchronicznej) w tego typu kontaktach wykorzystywane jest w zasadzie intensywniej tylko w przypadku sieci tworzonych poprzez więzi słabe: z Polakami oraz osobami ze środowiska międzynarodowego (innymi niż Polacy i Ukraińcy). Może wiązać się to np. z załatwianiem spraw formalnych – na uczelni, w urzędzie – podczas pobytu w Polsce. Z kolei komunikatory internetowe (komunikacja synchroniczna) częściej stosowane są w komunikacji z osobami należącymi do sieci tworzonych poprzez więzi silne (trzy pierwsze kategorie).

Wykres 5.

Procentowy rozkład użytkowników poszczególnych narzędzi komunikacji synchronicznej i asynchronicznej.

Źródło: badania własne.

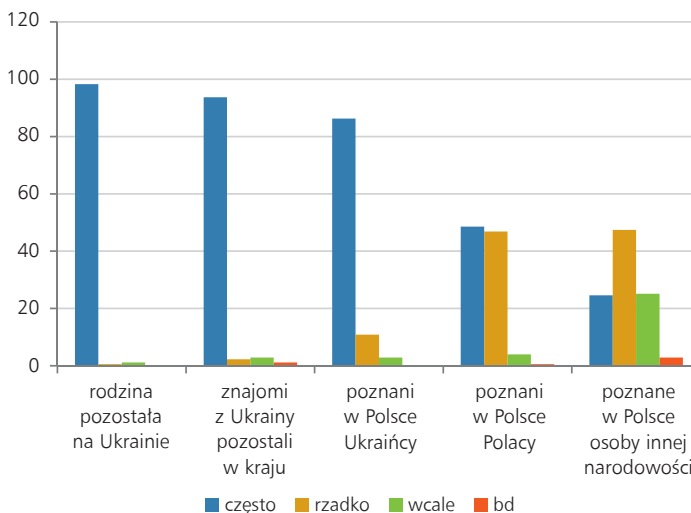
7. Wykorzystanie komunikacji online do podtrzymywania istniejących i rozwijania nowych kontaktów społecznych

Za typowe kategorie więzi istniejących przed migracją uznano kontakty z dwiema grupami „pozostawianymi” przez wyjeżdżających na Ukrainie: rodziną oraz znajomymi. Jak wskazano, komunikacja online z rodziną jest bardzo intensywna, podobnie jak codzienna lub prawie codzienna komunikacja online ze znajomymi przebywającymi na Ukrainie. W kontekście nowych kontaktów, nawiązywanych już po przyjeździe na studia do Lublina, komunikacja online odgrywa istotną rolę w przypadku kontaktów studentów ukraińskich z osobami tej samej narodowości (ponad 86% respondentów odpowiedziało, że korzysta z komunikacji online z tą grupą osób często). Mniej

intensywnie komunikacja online wykorzystywana jest w przypadku nowo poznanych Polaków, ale również – podobnie jak w poprzednim przypadku – procent osób wskazujących, że w ogóle nie wykorzystują narzędzi online do komunikacji z daną grupą, jest bardzo niski. Studenci ukraińscy studiujący w Lublinie rzadziej wykorzystują także komunikację online w nowo nawiązywanych kontaktach z osobami innej narodowości niż polska i ukraińska. Komunikacja online jest charakterystyczna i zdecydowanie dominująca dla kontaktów z osobami znajdującymi się w sieciach społecznych jeszcze przed wyjazdem na studia (rodzina i znajomi pozostali na Ukrainie) oraz w przypadku sieci tworzonych przez rodaków (osoby poznane na miejscu w Lublinie, ale z Ukrainy). Tak więc korzystanie z komunikacji online służy przede wszystkim podtrzymywaniu istniejących, starszych więzi społecznych oraz rozwijaniu nowych, ale tylko w zakresie więzi bazujących na relacjach z osobami z jednego kręgu kulturowego, stanowiących prawdopodobnie deklaratywne wsparcie emocjonalne dla respondentów. Interesujące jest, że zwiększanie dystansu kulturowego – np. w przypadku kontaktów z osobami innej narodowości, poznanymi w Polsce, nie sprzyja wykorzystywaniu do tych kontaktów komunikacji online – pomimo jej otwartego, zapośredniczonego i „pojemnego” charakteru.

Wykres 6.

Zestawienie procentowego rozkładu częstotliwości wykorzystania komunikacji online w odniesieniu do funkcji, jaką pełnić może komunikacja online (podtrzymywanie „starych” kontaktów i rozwijanie „nowych”).

Źródło: oprac. własne.

8. Podsumowanie

Wirtualna komunikacja to stały element migracyjnej codzienności. Wykorzystywanie dostępnych możliwości zdalnych kontaktów stanowi naturalny odruch migrujących młodych ludzi – *digital natives* – i w tym sensie przynależy do migracyjnego habitusu studentów zagranicznych. Oznaczać on może zdolność do sprawnego wykorzystania technologii do podtrzymywania dotychczasowych oraz nawiązywania i utrzymywania nowych więzi społecznych, dostarczających różnego rodzaju zasobów (emocjonalnych, symbolicznych lub materialnych).

Komunikacja online w przypadku studentów ukraińskich odbywa się zdecydowanie częściej i w większym gronie z osobami, które można przypisać do grupy więzi silnych – rodziną i znajomymi na Ukrainie (co jest podyktowane przede wszystkim dystansem geograficznym) oraz Ukraińcami w Polsce, co dodatkowo uwypukla znaczenie tych relacji, jako przynoszących wsparcie emocjonalne i logistyczne podczas pobytu na studiach, ale też podkreśla transnarodowy wymiar tychże procesów. Do wirtualnego komunikowania wykorzystywane są przede wszystkim narzędzia komunikacji synchronicznej (Skype lub inna forma wideokonferencji z wybraną osobą, komunikatory internetowe oraz portale społecznościowe), co wzmacniać może poczucie lub możliwość bycia „tam i tu” w każdym momencie. Wątkiem wartym podkreślenia jest zróżnicowanie wg przynależności do kręgu kulturowego (podział na kontakty z osobami z krajów postsowieckich i z krajów z tzw. Zachodu), użycie różnorodnych rodzajów narzędzi komunikacyjnych w ramach jednolitych ich typów (sieć społecznościowa, komunikator itd.). Osoby intensywnie komunikujące się online z rodziną bądź ukraińskimi znajomymi częściej deklarują chęć dalszej migracji – poza granice Ukrainy i Polski. Komunikacja online wśród badanych osób jest intensywniejsza w przypadku podtrzymywania więzi istniejących jeszcze przed wyjazdem na studia. I znowu, w grupie „nowych” kontaktów wysoka częstotliwość komunikacji online jest charakterystyczna dla kontaktów z poznanymi już w Polsce Ukraińcami. Prowadzić to może do wniosku, że komunikacja online w pewnym sensie odzwierciedla siłę danych więzi – rozróżnieniem w jej intensywności nie jest więc funkcja (np. pokonywanie dystansu geograficznego), ale charakter więzi (intensywniejsza komunikacja w sieciach złożonych z więzi silnych, dla których jednym z wyznaczników jest przynależność narodowa). Intensywna komunikacja wirtualna ukraińskich studentów z osobami tej samej narodowości, gdziekolwiek by się nie znajdowali, odzwierciedla kształt sieci w rzeczywistości analogowej, nadając im diasporyczny rys. W podobnym tonie piszą m.in. badaczki z Ośrodka Badań nad Migracjami Uniwersytetu Warszawskiego, analizujące sieci społeczne ekonomicznych migrantów ukraińskich w Polsce. Piszą one:

Są to przede wszystkim silne więzi z innymi migrantami z Ukrainy, które nasi rozmówcy nawiązali jeszcze na Ukrainie lub w Polsce – w miejscu pracy, na studiach czy w ramach grup hobbyistycznych. Więzi z Polakami pozostają nieliczne i słabe, obejmują głównie

sferę zawodową, chociaż nawiązywane są także w ramach wspólnot religijnych, grup hobbyistycznych i sportowych (Kindler, Wójcikowska-Baniak 2018: 36).

Można więc założyć, choć porównywane grupy są niejednorodne, że wirtualna komunikacja w przypadku migrantów odzwierciedla zasięg relacji posiadanych w rzeczywistości analogowej. To jednak ICT umożliwiają zintensyfikowanie takich kontaktów w sytuacji mobilności (ale też – co pokazuje doświadczenie czasów współczesnych – niemobilności), wyposażając migrujących studentów w stale dostępny potencjał komunikacyjny. Co istotne, w przeprowadzonym badaniu nie zauważono korelacji pomiędzy wielkością sieci i intensywnością kontaktu online a zmiennymi takimi jak płeć, wiek czy długość czasu pobytu na studiach w Polsce.

Przedstawione wnioski stanowią tylko zarys podjętej problematyki, szczególnie biorąc pod uwagę mały rozmiar próby. Warto byłoby rozwinąć ją w dalszych badaniach, wprowadzając np. element jakościowy pozwalający dogłębniej zanalizować wielkość i charakter studenckich sieci migracyjnych oraz przedmiot komunikacji w ich ramach: co właściwie migranci komunikują za pośrednictwem cyfrowych narzędzi? Jaka jest treść tych przekazów? Jakościowe ujęcie pozwoliłoby też na wnikliwsze zmapowanie sieci i zindywidualizowane określenie poziomu siły/słabości danych więzi, jak również na refleksję nad procesualnością kształtowania się sieci, które w trakcie trwania mobilności ulegają różnorodnym przekształceniom (Ryan 2020).

Ciekawe byłoby również przeprowadzenie podobnego badania w różnych grupach narodowościowych, ponieważ można założyć, że istnieją jakieś kulturowe różnice we wzorcach komunikacyjnych migrantów w sieciach, szczególnie w komunikacji online, uwarunkowanej szeregiem czynników (np. dostępnością do technologii, która nie we wszystkich państwach pochodzenia migrantów jest taka sama). Okres pandemii i wynikających z niej ograniczeń w mobilności, czy wręcz realizacji edukacyjnej mobilności wirtualnej, z pewnością rzuci także nowe światło na kształt i procesy zachodzące w wirtualnym „usieciowieniu”.

Literatura

- BBC Media Action (2016). *Your Phone is Now a Refugee's Phone* [watch on a mobile], <https://www.youtube.com/watch?v=m1BLsySgsHM> (data dostępu: 16.03.2020).
- Biłas-Henne M. (2011). Sieci społeczne i wsparcie społeczne studentów programu Erasmus, w: W. Martyniuk (red.), *Internacjonalizacja studiów wyższych*. Warszawa: Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji.
- Brinkerhoff J.M. (2009). *Digital Diasporas: Identity and Transnational Engagement*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Candidatu L., Leurs K., Ponzanesi S. (2019). Digital Diasporas: Beyond the Buzzword. Toward a Relational Understanding of Mobility and Connectivity, w: J. Retis, R. Tsagarousianou (red.), *The Handbook of Diasporas, Media, and Culture*. Hoboken: John Wiley & Sons, 31–47. <https://doi.org/10.1002/9781119236771.ch3>

- Castells M. (2007). *Spółeczeństwo sieci*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Castles S., Miller M.J. (2011). *Migracje we współczesnym świecie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Cemalcilar Z., Falbo T., Stapleton L.M. (2005). Cyber communication: A new opportunity for international students' adaptation? *International Journal of Intercultural Relations*, 29, 91–110.
- Chen G.-M. (2012). The impact of new media on intercultural communication in global context. *China Media Research*, 8(2), 1–10.
- Collin S., Karsenti T. (2012). Étudiants internationaux, intégration académique et sociale et TIC: une triade à explorer? *Revue internationale des technologies en pédagogie universitaire*, 9(1–2), 38–52.
- Croucher S. (2011). Social Networking and Cultural Adaptation: A Theoretical Model. *Journal of International and Intercultural Communication*, 4(4), 259–264. <https://doi.org/10.1080/17513057.2011.598046>
- Dekker R., Engbersen G., Faber M. (2016). The use of online media in migration networks. *Population, Space and Place*, 22, 539–551. <https://doi.org/10.1002/psp.1938>
- Diminescu D. (2008). The connected migrant: an epistemological manifesto. *Social Science Information*, 47(4), 565–579.
- Dymek Z. (2018). *Szkolnictwo wyższe w roku akademickim 2017/2018*, opracowanie sygnałe. Lublin: Urząd Statystyczny w Lublinie.
- European Union Agency for Fundamental Rights (2018). *Under Watchful Eyes: Biometrics, EU IT Systems and Fundamental Rights*, Luxembourg: Publication Office of European Union.
- Faist T. (1997). The Crucial Meso-Level, w: T. Hammar, G. Brochmann, K. Tamas, T. Faist (red.), *International Migration, Immobility and Development*. Oxford: Berg, 187–217.
- Feliksiak M. (oprac.) (2019). Komunikat z badań CBOS 95/2019: *Korzystanie z internetu*. https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2019/K_095_19.PDF (data dostępu: 6.04.2021).
- Glick-Schiller N., Basch L., Blanc-Szanton Ch. (1992). Transnationalism: a new analytic framework for understanding migration, w: N. Glick Schiller, L. Basch, Ch. Blanc-Szanton (red.), *Towards a transnational perspective on migration: Race, class, ethnicity and nationalism reconsidered*. New York: New York Academy of Science, 1–24.
- Glick-Schiller N., Basch L., Blanc-Szanton Ch. (1995). From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration. *Anthropological Quarterly*, 1(68), 48–63.
- Godin M., Donà G., (2020). Rethinking transit zones: migrant trajectories and transnational networks in Techno-Borderscapes. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 1–17. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2020.1804193>.
- Górny A., Stola D. (2001). Akumulacja i wykorzystanie migracyjnego kapitału społecznego, w: E. Jaźwińska, M. Okólski (red.), *Ludzie na huślawce. Migracje między peryferiami Polski i Zachodu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 164–187.
- Grabowska I. (2015). Migracje międzynarodowe i teoria Bourdieu. *Kultura i Społeczeństwo*, 4, 131–143.
- Granovetter M. (1973). The strength of weak ties. *American Journal of Sociology*, 78, 1360–1380.
- Guarnizo L.E. (1997). The Emergence of a Transnational Social Formation and the Mirage of Return Migration among Dominican Transmigrants. *Identities*, 4(2), 281–322.
- Gurak D.T., Caces F. (1992). Migration networks and the shaping of migration systems, w: M.M. Kritz, L.L. Lim, H. Zlotnik (red.), *International Migration Systems: A Global Approach*. Oxford: Oxford University Press, 150–176.

- Holmes P., Janson A. (2008). Migrants' communication practices with ICTs: tools for facilitating migration and adaptation? *The International Journal of Technology, Knowledge and Society*, 4(6), 51–62.
- Kaufmann K. (2018). Navigating a new life: Syrian refugees and their smartphones in Vienna. *Information, Communication & Society*, 21(6), 882–898. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2018.1437205>
- Kawczyńska-Butrym Z. (2014). Od redaktora naukowego, w: Z. Kawczyńska-Butrym, *Migracje edukacyjne. Studenci zagraniczni – dwie strony księżycy*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 9–15.
- Kindler M., Wójcikowska-Baniak K. (2018). Sieci społeczne a integracja migrantów Ukraińskich w Polsce. Raport z badań jakościowych. *CMR Working Papers*, 107/165.
- Krzaklewska E., Şenyuva Ö. (2020). *Covid-19 and Learning Mobility: A Desk Research Study*. <https://pjp-eu.coe.int/documents/42128013/72351197/Covid-19-pandemic-and-Learning-Mobility.pdf/1092db65-9413-6eea-63bb-9ecce8282220> (data dostępu: 6.04.2021).
- Leurs K., Smets K. (2018). Five questions for Digital Migration Studies: Learning From Digital Connectivity and Forced Migration In (to) Europe. *Social Media + Society*, January–March, 1–16. <https://doi.org/10.1177/2056305118764425>
- Lin N. (2002). *Social Capital. A Theory of Social Structure and Action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Łukasiewicz K. (2010). Transnarodowi uchodźcy? Analiza roli, jaką odgrywa Internet w procesie adaptacji uchodźców czeczeńskich do życia w Europie, w: Ł. Krzyżowski, S. Urbańska (red.), *Mozaiki przestrzeni transnarodowych. Teorie, metody, zjawiska*. Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos, 186–198.
- Madianou M., Miller D. (2012). Polymedia: Towards a new theory of digital media in interpersonal communication. *International Journal of Cultural Studies*, 16(2), 169–187. <https://doi.org/10.1177/1367877912452486>
- Nedelcu M. (2009). *Le Migrant On-Line. Nouveaux modèles migratoires à l'ère du numérique*. Paris: L'Harmattan.
- Nowicka E. (1993). Wprowadzenie, w: E. Nowicka, S. Łodziński (red.), *Gość w dom. Studenci z krajów Trzeciego Świata w Polsce*. Warszawa: Oficyna Naukowa, 15–42.
- Pietrowicz K. (2016). *Podejścia sieciowe w socjologii*. Bydgoszcz: Epigram.
- Podgórska K. (2016). New tools for adaptation or rooting? Use of ICT by educational migrants (reconnaissance research), w: J. Mucha (red.), *Migration and the Transmission of Cultural Patterns*. Kraków: Wydawnictwo AGH 2016, 75–92.
- Pustułka P. (2015). Virtual transnationalism: polish migrant families and new technologies. *Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny*, 3(157), 99–122.
- Putnam R. (2008). *Samotna gra w kręgle. Upadek i odrodzenie wspólnot lokalnych w Stanach Zjednoczonych*. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Ryan L. (2020). Telling network stories: researching migrants' changing social relations in places over time. *Global Networks*, early view: <https://doi.org/10.1111/glob.12295>
- Vertovec S. (2012). *Transnarodowość*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Witteborn S. (2015). Becoming (Im)Perceptible: Forced Migrants and Virtual Practice. *Journal of Refugees Studies*, 28(3), 350–367. <https://doi.org/10.1093/jrs/feu036>